

УДК 655.3.066.11(477.85)«189/19»

Українське книговидання Буковини кінця XIX – початку XX ст.: організаційний та тематичний аспекти

Тарас ГРИНІВСЬКИЙ

канд. н. із соц. комунік., доц.

Чернівецький національний
університет імені Юрія
Федьковича

вул. М. Коцюбинського, 2,
Чернівці, Україна

taraskone@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-7902-6945

© Гринівський Т., 2021

В основі статті — аналіз українського книговидання кінця XIX — початку XX ст. у контексті просвітницьких процесів Буковини, а також визначення ролі різних громадських організацій та товариств у становленні національного книгодрукування; окреслення типових рис видавничої справи краю; загальна тематико-видова характеристика тогочасного друку.

Видавничий спадок цього періоду досі залишається маловивченим. Комплексними є лише декілька досліджень різнонаціональної преси. Щодо українського друку, то маємо окремі книгознавчі статті початку XX ст., радянських часів (які через ідеологію не були повними), а також періоду незалежності. Проте науковці часто аналізували його через призму історії чи літератури, опускаючи власне видавничі аспекти.

В історії розвитку краю у контексті австрійської приналежності виділяють два знакові періоди: Австрійський (1775–1867 рр.) та Австро-Угорський (1867–1918 рр.). Із погляду видавничої справи акцентовано увагу на другому, оскільки найбільший її розвиток припадає на 1885–1912 рр., що аргументується активізацією просвітницького руху різноманітних товариств та читалень. Найактивніші з них — «Руська Бесіда», «Руська Рада», «Союз», «Руська Школа» («Українська Школа»), «Союз руських хліборобських спілок на Буковині «Селянська Каса»» тощо. Характерною особливістю їхньої діяльності було створення мережі власних читалень, видавництв та друкарень, випуск друкованої продукції національною мовою. Видання цих організацій і стали об'єктом цього дослідження: як окремі друки, так і цілі серії, популярні упродовж багатьох років. Найвідоміші серії — «Народна бібліотека», «Спілкова бібліотека», «Бібліотека суспільних наук», «Світова бібліотека», «Бібліотека для молоді», «Крейцарова бібліотека», «Діточа бібліотека».

Джерельну базу дослідження становлять архівні матеріали, періодичні видання, спогади учасників національних рухів, тогочасних та сучасних дослідників історії преси Буковини та друку загалом.

Ключові слова: історія друку, буковинське книговидання, видавнича програма, серійні видання, Чернівці.

UKRAINIAN BOOK PUBLISHING OF BUKOVYNA LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURY: THE ORGANIZATIONAL AND THEMATIC ASPECTS

Taras Hrynivskyi

PhD in Social Communications, Associate Professor
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
2, M. Kotsiubynskyi St., Chernivtsi, Ukraine
taraskone@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-7902-6945

The article is based on an analysis of Ukrainian book publishing of the late 19th – early 20th centuries in the context of the national education associations activities of Bukovyna. The study determines the role of various public organizations and societies in the national printing formation and outlines the typical features of the region publishing business; general thematic, and species characteristics of that time press. The publishing inheritance of this period still remains poorly studied. Only a few studies of the multinational press are comprehensive.

As for the Ukrainian press, we have separate bibliological articles of the early twentieth century, Soviet times (which due to ideology were not complete), as well as the period of independence. However, scholars have often analyzed it through the prism of history or literature, omitting the actual publishing aspects.

In the history of the region's development, in the context of Austrian affiliation, there are two significant periods: the Austrian (1775–1867) and the Austro-Hungarian (1867–1918). From the publishing point of view, attention is focused on the second, as its greatest development occurred in 1885–1912, which is justified by the intensification of the educational movement of various societies and reading rooms. The most active of them are «Ruska Besida», «Ruska Rada», «Soiuz», «Ruska Shkola» («Ukrainska Shkola»), «Selianska Kasa» and others. A characteristic feature of their activities was the creation of their reading rooms network, publishing houses, and printing houses, the production of printed materials in the national language. These organizations' publications became the subject of this study: both individual prints and entire series, popular for many years. The most famous series are «National Library», «Union Library», «Library of Social Sciences», «World Library», «Library for Youth», «Kreutsar Library», «Children's Library».

The source base of the research consists of archival materials, periodicals, memoirs of national movements' participants, contemporary and modern researchers of the Bukovyna press history, and the press in general.

Keywords: print history, Bukovyna book publishing, publishing program, serial editions, Chernivtsi.

Актуальність теми

Зародження буковинського книгодрукування припадає на кінець XVIII ст. (за іншими даними — початок XIX ст.) і пов'язане з іменем німецького друкаря П. Екгардта. Відтоді воно пройшло етапи становлення, злету, занепаду, проте зробило чималий внесок у розвиток різнонаціональної культури краю. На жаль, видавничий спадок цього періоду досі залишається маловивченим. Ця теза характерна як для буковинського друку загалом, так і для окремих його національних складників. Комплексними є лише окремі дослідження преси, наприклад, М. Романюка (української), М. Вінклера (єврейської та німецької), передруки спогадів сучасників тих подій. Щодо видавничої справи, то маємо окремі дослідження початку XX ст., а також кілька праць радянських часів, які через ідеологію не були повними. Погіршилася ситуація, особливо з вивчення українського друку, у роки незалежності. Проте часто науковці аналізували його через призму історії чи літератури, опускаючи власне видавничі аспекти. Серед небагатьох праць можемо виділити комплексне дослідження С. Добржанського про видавничу діяльність товариства «Руська Бесіда», десяток статей О. Добржанського, О. Ножака, Ю. Боднарюк, Н. Миронюк, Л. Шологон тощо. Але вони неповно висвітлюють зазначену проблему.

Постановка проблеми

Мета нашого дослідження — аналіз українського книгодрукування кінця XIX — початку XX ст. у контексті просвітницьких процесів Буковини.

Завдання статті — визначити роль національних товариств у становленні українського книгодрукування; виокремити характерні ознаки організації видавничої справи краю; дати загальну тематико-видову характеристику тогочасного друку.

Джерельну базу становлять архівні матеріали, періодичні видання, спогади учасників національних рухів, тогочасних та сучасних дослідників історії преси Буковини та друку загалом.

Виклад основного матеріалу

В історії розвитку краю в контексті австрійської приналежності виділяють два знакові періоди: Австрійський (1775–1867 рр.) та Австро-Угорський (1867–1918 рр.). Із погляду видавничої справи нас цікавитиме останній, оскільки саме на цей час припадає її активний розвиток. Якщо до 1867 р. кириличним друком або українською чи, як говорили, руською (русинською) мовою латинським шрифтом (наприклад, «Slovo na slovo do redaktora «Slova»» А. Кобилянського 1861 р.) вийшло не більше двох десятків назв книг, то з 1868 до 1918 рр. їхня кількість перевищила сім сотень найменувань. Це як окремі видання, так і серії чи збірники. Найбільший розвиток припадає на 1885–1912 рр., що аргументується активізацією просвітницького руху різнома-

нітних товариств та читалень, одним із видів діяльності яких було видання книг національною мовою.

Для українського населення таким центром стало літературне товариство «Руська Бесіда» (1869), румунського — «Товариство румунської літератури та культури на Буковині» («Sociaetății pentru cultura și literatura poporului român în Bucovina», 1862), польського — «Товариство братньої допомоги» («Towarzystwo Bratniej Pomocy», 1867), німецького — «Німецька читальня у Чернівцях» («Deutsche Lesehalle in Czernowitz», 1871). Були спроби міжнаціональної зорганізованості. Зокрема, створене в 1877 р. митрополитом Сильвестром Морар-Андрієвичем (засновником архієпископської друкарні) «Общество для распространения общепользных знаний между народов на Буковине» мало на меті об'єднати українське й румунське сільське населення краю і стати альтернативою національним товариствам. Однак українська інтелігенція таку ідею не підтримала, передбачаючи в цьому ще один засіб румунізації. Кращою була ідея міжнаціонального фахового об'єднання «Буковинське учительське товариство» (рік заснування — 1872), яке почало видавати «Буковинську педагогічну газету» українською, німецькою та румунською мовами, а в 1882 р. було реорганізоване в «Буковинське крайове учительське товариство». В основі його діяльності — культурно-просвітницька, педагогічна та виховна робота, а його членами були вчителі різних національностей.

Із часом кількість різнонаціональних організацій лише зростала, все більше охоплюючи освітньо-просвітницьку сферу. За даними газети «Буковина» (1903. Ч. 135) на 1901 р. у краї офіційно було зареєстровано 821 товариство: просвітних — 38, касових і ощадних — 161, фахових — 33, співацьких — 16, добродійних — 37, читальних — 178, музичних — 8, політичних — 13, наукових — 18 та ін. Однак, на думку редакції, «всі ті товариства єствуютъ тільки на папері, бо ледве половина з них яко-такo животіє» («Товариства на Буковині», 1903, с. 2). А в 1913 р. тільки українських організацій лише в Чернівцях налічувалося 54. Найактивніші з них «Руська Бесіда» (1869), «Руська Рада» (1870), «Союз» (1875), «Руська Школа» («Українська Школа») (1887), «Союз руських хліборобських спілок на Буковині» «Селянська Каса» (1903) тощо. Характерною особливістю їхньої діяльності було створення мережі власних читалень, а також видавництв та друкарень. «Видавничою справою займалися ледве не всі просвітні та фахові товариства», — зазначає чернівецький науковець О. Добржанський (Добржанський, 1999, с. 413–414).

Наприклад, в установчих документах румунського товариства «Școala românească» («Румунська школа») зазначалося, що воно має право «на заснування початкових та середніх шкіл, заохочування та підтримку будь-якої з існуючих народних шкіл, або приватної шко-

ли; [...] на домагання допомоги від уряду та держави; на заснування та використання друкарні, книгарні та інших установ, які б сприяли досягненню мети товариства; на відстоювання в пресі освітянських інтересів румунів» (Міхаела, 2005, с. 227).

А в першому варіанті Статуту «Руської Бесіди» зазначалося, що воно є «об'єднанням для піднесення освіти і суспільного життя», а засобом досягнення мети визначалося створення бібліотеки, видання корисних для народу творів, часописів тощо («Статут «Руської Бесіди», 1869). Проте така діяльність активізувалася лише з приходом до керівництва народовського осередку інтелігенції та активною роботою О. Поповича. Як зазначив О. Добржанський (2010), «особливо велику увагу на початку ХХ ст. Товариство приділяє видавничій справі. З 1909 р. «Руська Бесіда» щомісяця видавала по одній книжечці популярного, освітнього напрямку, які поширювалися серед членів Товариства й читалень за передплатою». Власної друкарні товариство не мало і тривалий час друкувало свою продукцію в Германа Чоппа, який багато в чому симпатизував українцям.

Усього за період з 1874 до 1911 рр. товариство видало 67 найменувань книг загальним тиражем понад 70 тис. примірників («Православний календар», 1911).

Також «Руська Бесіда» тісно співпрацювала із «Селянською касою» в підготовці серій «Народна бібліотека», «Спількова бібліотека», «Бібліотека суспільних наук», «Світова бібліотека», «Дитяча бібліотека» («Діточа бібліотека»), видавала «Буковинський православний календар» та власну серію «Бібліотека для молоді» («Бібліотека для молодіжи»). «Наш Календар» появлявся від року 1874 щороку без перерви до тепер, обіймає отже 36 річників. Найменший його об'єм був 4½ аркуша друку, найбільший — 15½ аркуша. Першого року друкувався в 300 примірниках, [...] до р. 1894 друковано 500 примірників, до 1896 — 600, до 1901 — 1000, до 1904 — 1200, відтак 2000 примірників, при чім весь наклад скоро розходиться. Мова Календаря була [...] тверда, від р. 1885 народна, р. 1895 появилася він уже у фонетичній правописі. Від 20 літ Календар багато ілюстрований, а зміст цікавий для кожного, бо обговорює життєві справи і приносить науки потрібні для народу. Він став справді народною книжкою, без якої Русин не може обійтися», — згадував Є. Дмитрів (Дмитрів, 1909, с. 84).

Варто зазначити, що ледь не кожне тогочасне товариство прагнуло видавати свій власний щорічний календар, хоч і не всі вони користувалися популярністю в читача.

Однак найбільшого поширення набула серія «Видання для молоді». Її назва кілька разів змінювалася («Бібліотека для молодіжи», «Ілюстрована бібліотека для молодіжи, міщан і селян», «Ластівка: Ілюстрована бібліотека для молодіжи, міщан і селян»), проте залишала-

ся наскрізна нумерація видань. «Р.1885 почав відділ Бесіди будити й освідомляти дрімаючу руску суспільність через газету «Буковину», однак щоби з неї зробити справді свідомих руских горожан, треба було починати від молодіжи. Маючи молодіж на увазі, постановила Бесіда видавати для неї щомісячні цікаві книжечки [...], «Бібліотеки для молодіжи», яка почала виходити в 300 примірниках. Спершу був зміст призначений для найменшої молодіжи, пізніше для старшої. — писав Є. Дмитрів (Дмитрів, 1909, с. 86–87).

Основу перших книжечок становили вірші, байки, «повісточки», «наукові статийки», «благожелання», приповідки, загадки та іграшки. Пізніше додалися статті морального, наукового, патріотичного, господарського та «гігієнічного» змісту. Загалом з 1885 до 1895 рр. вийшли друком 120 книжечок серії, «які значно причинилися до свідомості молодіжи і старших і заохотили їх до читання руских книжок» (Дмитрів, 1909, с. 88).

Із 1895 р. до випуску книг активно долучилося товариство «Руська Рада». Насамперед воно організувало власну друкарню, якою тривалий час опікувався І. Захарко. Саме тут упродовж наступних двох десятиліть друкувалася лєвова частка українськомовних видань. Воно також заснувало дві видавничі серії. Перша з них — народна бібліотека політичного спрямування «Наука і розвага» — заснована 1 січня 1903 р. під керівництвом Л. Когути. В її основі — передруки публіцистичних та художніх творів політико-пропагандистського характеру (наприклад, «Самостійна Україна» М. Міхновського, «Страйк і бойкот» В. Будзиновського), які раніше виходили окремими книгами або друкувалися в газетах «Гасло», «Селянин» та інших. З 1914 р. вона стала літературно-науковою.

Інша серія, заснована 1910 р., була без загальної назви, проте з наскрізною нумерацією кожного наступного видання. Тут побачили світ брошури «Громадський устав і новий виборчий закон для громад» В. Домбровського (1910), «Про новий виборчий закон до сойму» Г. Герасимовича (1910), «Русини — а Москалі» (1911), «Закон про охорону свободи виборців і виборчих зборів, та закон про виборчий примус» (1911) тощо.

Товариство «Руська Школа» («Українська Школа»), засноване 30 серпня 1887 р. за ініціативи О. Поповича та С. Смаль-Стоцького, за мету своєї діяльності ставило сприяння розвитку національного шкільництва. Його представники чітко розуміли, що «ні навчання, ні виховання молоді не може бути ефективним без шкільних підручників, методичної літератури для вчителів, книжечок для позакласного читання, календариків для дітей, які б у доступній формі розповідали школярам про видатні події та особистості в українській історії, літературі, мистецтві» (Шологон, 2000: 161). Тому в проєкті Стату-

ту записано, що товариство буде «займатися літературними виданнями; [...] старатися видавати часопис, обговорювати справи руских (українських — Т. Г.) шкіл і виховання, і накладати своїми фондами письма і книжки, односячися до руского шкільництва» («Статут для філій», 1900).

Для досягнення поставленої мети вони заснували декілька власних видавничих серій, які позмінно або паралельно проіснували до 1914 року, а також співпрацювали з іншими товариствами щодо організації спільного книговидання. Перша серія була безіменною, об'єднана спільною нумерацією і виходила на межі століть. Натомість пізніші вже мали власні назви: «Крейцарова бібліотека» (1903–1908), «Діточа бібліотека» (спільно із «Союзом руських хліборобських спілок на Буковині «Селянська Каса»», 1908–1914), «Бібліотека для молодіжи» (уже неперіодична, разом із «Руською Бесідою», 1910–1912).

Мабуть, найпопулярнішою була «Крейцарова бібліотека». Це дешево (крейцер — дрібна розмінна монета в Австро-Угорщині), невеликі за розміром книжечки гумористичного або патріотичного змісту. Редагували їх І. Карбулицький (1903–1904 рр.) та І. Синюк (з 1905 р.). Цю серію товариство зобов'язувалося видавати щомісяця на власні кошти, а читачів просило присилати на адресу видавництва твори для публікації. Загалом за п'ять років було видано понад півсотні брошур загальним тиражем приблизно 200 тисяч примірників.

Наступний проєкт (спільний із «Селянською Касою») — це «Діточа бібліотека» (редактор — Л. Киселиця). Цікавий факт: редакція серії знаходилася не в Чернівцях, а поблизу, у селі Мамаївці. На це вказує напис на виданнях: «Усі листи і грошові посилки треба висилати на адресу: Лесь Киселиця в Мамаївцях на Буковині» (Збірка, 1909). У «Діточій бібліотеці» друкувалися казки, оповідання, вірші, короткі повісті, збірки колядок, розповіді про видатні постаті та події, а також календарі для дітей.

Були в історії буковинського книговидання випадки, коли серія започатковувалася одним товариством, а продовжувалася іншим. Так сталося із серією товариства «Молода Україна». Упродовж 1900–1902 рр. його члени займалися виданням своєї власної бібліотеки. Ось як про це згадує В. Сімович: «В нашому товаристві більша половина членів дуже цікавилася українським та всесвітнім письменством, де в кого був таки великий журналістський талант [...], а то просто жилка до письменства, і тим-то в нас зародилася думка про своє власне видавництво. Усі ми були бідні, а проте кожний склав якийсь «пай» [...] і з 100 кор[он] капіталу ми почали «Видавництво академічного товариства «Молода Україна» в Чернівцях» — під моєю редакцією. Спершу ми подумали видавати в українському перекладі твори тих великих українців, що по-українському не писали (Гоголь, Короленко,

Потапенко...), видали навіть першим чином «Ревізора» Гоголя в моєму перекладі, але ж із часом програма в нас змінилася, не стало перекладчиків, не стало грошей і доводилося видавати, що було можна» (Сімович, 1994, с. 150).

А вже 1903 р., після об'єднання з товариством «Січ», було створено окремий комітет, який займався продовженням видавничого проєкту. У передмові до книжечки М. Горького «Міщани» викладено основні засади його діяльності: «... Зараз зорганізовано особний комітет, розділено роботу і плодом її являється книжка, яку отсе передаємо читачам. Щодо змісту видавництва, так ми держатимемося давньої програми. [...] ми подаватимемо в нашій бібліотеці, як в одинокому белетристичному видавництві на Буковині, оригінальні твори українських письменників і викінчені переклади найліпших європейських авторів. [...] До кожного твору долучено буде переднє слово. У нашій бібліотеці знайдуть пристанок і молоді наші автори» (Горкий, 1903, с. 5–6).

Як бачимо, січовики акцентували увагу на випуску творів художньої літератури, хоча в ті роки більшість товариств перейшла на друк спеціалізованої навчальної чи політично-пропагандистської.

Неодноразово згадана вище співпраця повертає нас до ще одного товариства, яке відзначилося великою кількістю заснованих власних чи в співпраці серій. Це «Союз руських хліборобських спілок на Буковині «Селянська Каса»». Серед серій — «Бібліотека для суспільних наук», «Спілкова бібліотека», «Діточа бібліотека», «Хліборобська бібліотека», «Світова бібліотека». Проте наймасштабнішою і найзнаковішою можна вважати «Народну бібліотеку», яка виходила впродовж 1907–1911 рр. щомісячно, а з 1 січня 1911 р. — двічі на місяць. Редакторами були Л. Когут, з 1911 р. — А. Веретельник.

Як зазначав О. Ножак: «На відміну від інших серій «Селянської Каси», орієнтованих на вузьке коло передплатників, книжечки «Народної бібліотеки» виходили найбільшими тиражами [...] ознайомлювали велику кількість передплатників із найкращими здобутками української та світової літератури — творами Т. Шевченка, Б. Лепкого, О. Стороженка, Марка Вовчка, Б. Грінченка, Ю. Федьковича, М. Старицького, М. Гоголя, Л. Толстого, К. Францоza та ін. Серія підвищувала також економічну й політичну грамотність селян такими виданнями, як «Дещо про нові спілки хліборобські в Італії» (1907), «Держава і руске мужицтво» (1908), «Листи для початкових пчоловодів» (1908), «Про молочарські спілки» (1908), «Про забезпечення худоби» (1909), «Як господарюють хлібороби в Данії» (1910) і под.» (Ножак, 2010, с. 162).

Оновлена серія почала виходити 1 січня 1911 р. (перша книга — прозова збірка Богдана Лепкого «Кидаю слова», яка становила спарені перше і друге числа). «Народна Бібліотека» виходить книжечками

в об'ємі двох аркушів друку (32 сторін) два рази на місяць кожного 1 і 15 дня. Кожна така книжечка становить для себе цілість. В «Народній Бібліотеці» будуть міститися найкращі оповідання та поезії і найцікавіші наукові розвідки [...]. Книжечки «Народної Бібліотеки» будуть переважно з образками» — зазначала редакція в рекламному матеріалі на 2 сторінці обкладинки видання 1911 р. «Невольник: Поема Тараса Шевченка (3 портретом поета)» (Веретельник, 1911).

Нова «Народна бібліотека» мала графічну відмінність у назві (слово «Бібліотека» друкувалося з великої літери) і відрізнялася плановістю (чіткий графік виходу кожної нової брошури, а також її розмір — 2 аркуші друку, 32 сторінки). Правда, обсяг брошур не завжди відповідав запланованому: спарене число 1–2-е мало 80 сторінок, число 6-е — 39, число 7-е — 40, число 8-е — 30, число 9-е — 23, спарене число 10–11-е — 46, строєне 12–14 — аж 84 сторінки. А щодо графіку, то, справді, станом на початок червня 1911 року він був абсолютно точним. Розповсюджувалися книги не лише в межах держави, а й закордоном, про що згадувалося в матеріалі про передплату: «Річна передплата виносить лиш 4 кор.; пів річно 2 кор. Передплата річна до Німеччини виносить 5 корон, до Росії 3 рублі, до Америки 1½ долара. Поодинокі число «Народної Бібліотеки» коштує з пересилкою 25 сотиків» (Веретельник, 1911).

Проте це були вже останні роки розквіту українського буковинського книговидавництва. Починаючи з 1912 р. відбувається поступовий спад, з майже повною зупинкою у 1915–1917 рр.

1914 р. у згаданій вище оновленій серії «Наука і розвага» товариства «Руська Рада» вийшло друком оповідання норвезького письменника Б. Бернзона «Арне». Закінчується його текст словом «Кінець» у красивому графічному виконанні. І, як влучно зазначив О. Ножак, «це слово виявилось «на місці» не лише для книги, а й для цілої серії і взагалі серійно-видавничого буму на Буковині. Наступні видання були зупинені воєнною ситуацією і перипетіями, пов'язаними з переходом з однієї держави в іншу» (Ножак, 2010, с. 164).

Висновки

1. Розвиток українського книговидавництва на Буковині наприкінці XIX ст. тісно пов'язаний з активізацією просвітницької діяльності національних товариств. Майже кожне з них вважало необхідністю долучитися до справи видання друкованої продукції.

2. Основою видавничої діяльності було заснування власних книжкових серій та друк календарів, а вже потім окремих видань. Найактивнішими в цьому були товариства «Руська Бесіда», «Руська Школа», «Руська Рада», «Селянська Каса», «Молода Україна», «Січ».

3. Найзнаковішими видавничими серіями, які мали вагомий вплив на просвітництво населення краю, можна назвати «Бібліоте-

ку для молодіжи», «Народну бібліотеку», «Спількову бібліотеку», «Бібліотеку суспільних наук», «Світову бібліотеку», «Діточу бібліотеку», «Крейцарову бібліотеку».

4. Найчастіше в таких серіях друкували твори художньої літератури, навчальні та просвітницькі книги українських та іноземних авторів. Наклади книг були великими, однак оформлення часто бажало бути кращим.

5. Активізація українського книговидання припадає на період від 1885 до 1914 рр., причому 1912–1914 рр. характеризуються вже різким спадом друку національної книги.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Веретельник, А. (Ред.). (1911). *Невольник: Поема Тараса Шевченка (з портретом поета)*. Руска Рада.

Горкий, М. (1903). *Міщани: сцени в домі Безсмейонова* (М. Полтавка, пер.). Січ; Руска Рада.

Дмитрів, Є. (1909). *Ілюстрована історія Просвітного товариства Руска Бесіда в Чернівцях (1869–1909)*. Руска Рада.

Добржанський, О. (1999). *Національний рух українців Буковини другої половини XIX — початку XX століття*. Золоті литаври.

Добржанський, О. (2010). Культурно-освітні товариства і українське національне відродження на Буковині (друга половина XIX — початок XX ст.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 19, 507–510.

Міхаела, О. (2005). Діяльність румунських освітніх товариств Буковини «Румунська школа» та «Об'єднання румунських вчителів Буковини» (друга половина XIX — початок XX ст.). *Питання історії Буковини*, 224–231.

Ножак, О. З. (2010). «Ми держати ся мем давньої програми...» (серійні видання в Чернівцях наприкінці XIX — початку XX століття). *Наукові записки Інституту журналістики*, 40, 159–165.

Православний календар на преступний рік 1912. (1911). Чернівці.

Сімович, В. (1994). До видання першого збірника Черемшининих новел «Карби» (Спомини редактора). *Буковинський журнал*, 4, 149–153.

Статут «Руської Бесіди». (1869). (Фонд 3 Буковинська крайова управа, опис 4, справа 1949). Державний архів Чернівецької області, Чернівці.

Статут для філій товариства «Руська Школа». (1900). (Фонд 3 Буковинська крайова управа, опис 4, справа 3965). Державний архів Чернівецької області, Чернівці.

Товариства на Буковині. (1903). *Буковина: часопись політична і наукова для народа руского*, 135, 1–2.

Чому цигани своєї церкви не мають. (1909). (Ч. 3). Чернівці.

Шологон, Л. (2000). Видавнича діяльність товариства «Українська школа» в Чернівцях (1887–1914). *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Історія*, 96–97, 161–171.

REFERENCES

- Chomu tsyhany svoiei tserkvy ne maiut* [Why Gypsies do Not Have Their Own Church]. (1909). (Pt. 3). Chernivtsi [in Ukrainian].
- Dmytriv, Ye. (1909). *Iliustrovana istoriya Prosvitnoho tovarystva Ruska Besida v Chernivtsiakh (1869–1909)* [The History of the Ruska Besida Educational Society in Chernivtsi (1869–1909) is Illustrated]. Ruska Rada [in Ukrainian].
- Dobrzhanskyi, O. (1999). *Natsionalnyi rukh ukraintsv Bukovyny druhoi polovyny XIX — pochatku XX stolittia* [The National Movement of Ukrainians in Bukovina in the Second Half of the XIX — Early XX Century]. Zoloti lytavry [in Ukrainian].
- Dobrzhanskyi, O. (2010). Kulturno-osvitni tovarystva i ukrainske natsionalne vidrozhennia na Bukovyni (druha polovyna XIX — pochatok XX stolittia) [Cultural and Educational Societies and the Ukrainian National Revival in Bukovina (Second Half of the XIX — Beginning of the XX Century)]. *Ukraine: Cultural Heritage, National Identity, Statehood*, 19, 507–510 [in Ukrainian].
- Horkyi, M. (1903). *Mishchany: stseny v domi Bezsiemionova* [Burghers: Scenes in Bezsemyonov's House] (M. Poltavka, Trans.). Sich; Ruska Rada [in Ukrainian].
- Mikhaela, O. (2005). Diialnist rumunskykh osvitykh tovarystv Bukovyny «Rumunska shkola» ta «Ob'iednannia rumunskykh vchyteliv Bukovyny» (druha polovyna XIX — pochatok XX stolittia) [Activities of the Romanian Educational Societies of Bukovina «Romanian School» and «Association of Romanian Teachers of Bukovina» (Second Half of the XIX — Beginning of the XX Century)]. *Pytannia istorii Bukovyny*, 224–231 [in Ukrainian].
- Nozhak, O. Z. (2010). «My derzhaty sia mem davnoi programy...» (seriini vydannia v Chernivtsiakh naprykintsi XIX — pochatku XX stolittia) [«We Stick to the Meme of the Ancient Program» (Serial Editions in Chernivtsi in the Late XIX — Early XX Century)]. *Scientific Notes of the Institute of Journalism*, 40, 159–165 [in Ukrainian].
- Pravoslavnyi kalendar na prestupnyi rik 1912* [Orthodox Calendar for the Criminal Year 1912]. (1911). Chernivtsi [in Ukrainian].
- Sholohon, L. (2000). Vydavnycha diialnist tovarystva «Ukrainska shkola» v Chernivtsiakh (1887–1914) [Publishing Activity of the Ukrainian School Society in Chernivtsi (1887–1914)]. *History journal of Yurii Fedkovych Chernivtsi University: History Sciences*, 96–97, 161–171 [in Ukrainian].
- Simovych, V. (1994). Do vydannia pershoho zbirnyka Cheremshynnykh novel «Karby» (Spomyny redaktora) [Before the Publication of the First Collection of Cheremshina's Short Stories «Karby» (Memoirs of an Editor)]. *Bukovynskyi zhurnal*, 4, 149–153 [in Ukrainian].
- Statut «Ruskoi Besidy» [Charter of the «Russian Conversation»]. (1869). (Fund 3 Bukovynska kraiova uprava, Inventory 4, File 1949). State Archive of Chernivtsi region, Chernivtsi [in Ukrainian].
- Statut dlia filii tovarystva «Ruska Shkola» [Charter for Branches of the Company «Russian School»]. (1900). (Fund 3 Bukovynska kraiova uprava, Inventory 4, File 3965). State Archive of Chernivtsi region, Chernivtsi [in Ukrainian].
- Tovarystva na Bukovyni [Societies in Bukovina]. (1903). *Bukovyna: chasopys politychna i naukova dlia naroda ruskoho*, 135, 1–2 [in Ukrainian].
- Veretelnik, A. (Ed.). (1911). *Nevolnyk: Poema Tarasa Shevchenka (z portretom poeta)* [Slave: A Poem by Taras Shevchenko (with a Portrait of the Poet)]. Ruska Rada